

Balánbánya történetéből

Eredetének körülményei hiteles történelmi forrásokra támaszkodóan még felderíthetetlenek. Az a feljegyzés, hogy 1802-ben a felhagyott Apafi-„stolnát” újból megnyitották a Benkőrezén, még nem bizonyít egyértelműen amellett, hogy az 1600-as évek második felében vagy még ezt is megelőzően rendszeres mélyműveléses rézkitermelést folytattak volna. De nem valószínűtlen ennek a feltételezése sem. Viszont minden kétséget kizáróan bizonyított tény, hogy a XVIII. század végén a baláni rézlefordulás már ismeretes volt, s „ásása” is megkezdődött.

1. Balánbánya újabb kori történetének kezdete a timafalvi Ion Opra nevéhez fűződik, aki pásztorokodás közben az egyik meredek sziklaoldalon nyári időben a csillámló jégcsapként kibújt ércet felfedezte, és kíváncsiságtól ösztökélt leleményességgel letörte, majd bemutatta az udvarhelyszéki tisztségnek, ez pedig a többségnek. Végül is a felfedezés ténye eljutott a bécsi Udvari Kamarához, amely — érdemeit méltánylandó — évdíjat rendelt Opra számára.

A kitermelést az 1780-as évek végén és az 1790-es évek elején kezdhették meg. Rövid időközökben cserélődtek a vállalkozók. Előbb a csikszentdomokosi Kurkó Jakab, Miklós István és Bara János, a csikszenttamási Biró Sándor és Karda Miklós, valamint részeseik próbálkoztak a bányászással. Őket a székelyudvarhelyi Solymosi András és Dániel vásárosok és kereskedők követték, de „a sok költség miatt” ezek sem folytatták sokáig. Tőlük egy brassói nyugalmazott kapitány és egy Czerner nevű polgár vette át a bányát. A XIX. század elején viszont „udvarhelyi harangöntők kezdték ásní legelőbb azon rézbányát, melyet Sz. Háromságnak neveztek, de később felhagytak”. [Az idézetek helyesírását a maihoz közelítettük. — V. L.]

2. Néhány év leforgása alatt tehát „sok kezelőn fordult meg a baláni rézbánya”, míg végül is 1803-ban az osztrák bányakincstár fogott hozzá a behatóbb kutatásokhoz. Ezek sikerének eredményeként jött létre 1807-ben a csikszentdomokosi községgel a szerződés, amely a rézbánya telepítéséhez szükséges területet és tüzelőszert biztosította, s elkezdődhetett az ipari méretű és jellegű kiaknázás.

A bányanyitások 1808-ban Molitor Ferenc érckutató biztos vezetésével indultak meg, amikor is „a Balán Havasban több alagotat” hajtottak. A feltárások és a bányanyitások során, az 1804 és 1811 közötti nyolc év alatt 4646,3 mázsa érc került a felszínre. Időközben megépült az első huta is, úgyhogy 1811-ben hozzáláthattak a rézére kohósításához.

1811 és 1825 között 2779,1 mázsa rezet olvasztottak ki, ami 185,2 mázsa évi átlagnak felel meg. A termelési eredmények azonban évenként kisebb-nagyobb ingadozásokat mutatnak. A termelés nagyobb mennyiségűvé válását és viszonylagos állandóságát 1818-tól számíthatjuk. Az 1811 és 1817 közötti években a termelési átlag még 127,2 mázsa volt, 1818 és 1825 között már 236 mázsa, vagyis az addigianak közel a kétszerese.

A termelt rézmennyiség azonban nem fedezte a rá fordított költségeket, nem is beszélve a kutatások, bányanyitások, felszíni építkezések befektetéseiről. „A kincstár, mint sok helyt, itt is csak kárával bányászkodott. Évenkénti vesztese 2-3000 forint körül járt”, aminek okait a kortársi vélemény így fogalmazta meg: „akár azért, mert tisztelt az erek elfacsarodását nem értve, rossz arányban [irányban] dolgoztak, akár azért, mert a sok kamarai tiszték nagy fizetése a kevésbé szerencsés évek jövedelmét elnyelte.” Mivel az 1824. év harmadik negyedéig a réztermelés veszteségének összege 119 253 forintra rúgott, az Udvari Kamara a bányaművelés felhagyását rendelte el, majd Balánbánya eladása mellett döntött.

3. Egy 1825. augusztus 24-én kelt udvari kamarai rendelet értelmében Balánbánya a gyergyószentmiklósi Zakariás kereskedőcsalád és a velük társult Lukács Tódor Simon zalatnai bányagazda tulajdonába került, 5000 rénes váltó forintban. A tulajdonoscsere a réztermelés felvirágzását hozta magával, részben Lukácsnak „a bányászatban nem csekély jártassága, s hozzá dicséretes szorgalma” következté-

ben, részben pedig „a Zachariás testvérek, s jelesen Zachariás Antal tetemes áldozatai, és ez utóbbiak minden akadályokon diadalmaszkodó szilárd kitűzése” folytán.

A Zakariás család öt bányaváratot vett át a kincstártól. Ezek a Ferenc, Zihartai, József, Nándor és Antal nevű tárnák voltak, az ún. régi bányapagony területén. A kutatások kiterjesztésével 1846-ig tízre emelkedett a tárnák, vagy, amint akkoriban nevezték, az „istájok” száma a Szelelő, Vápa, Szentháromság, István, Rozália és Mihály nevével bővülve.

A rézteléreket Herbach Ferenc a következőkben írta le: „már Csik-Szent-Domokosnál, valamint Pásztorbükknél kirüg helyen-helyen az érces öv a felszínre; de Császárhídjánál az Oltfolyó keresztvölgyé átmetszi; éppen úgy észlelhetni a kirügást és átmetszést a Kis-Olt völgyeiben, Magosbükkipataknál az úgynevezett Várbükksarkán, és a két Várbükkipatak összszakadásánál.

Innév az értelepek északnak tartanak az Oltreze hegygerincén, Benkőrezén, Balánhavasán át, melyek az Oltvölgyfenéktől 800 egészen 1000' magasságra emelkednek a már említett Feketeréze hegyzömében, [...]

Hossztengelyük [...] irányra a bányapataki és siposi keresztvölgyeken keresztül, melyekben az érc földszíntre emelkedik, körülbelül 5000 lábnyi távolságra ismeretes, de e terjedelmében tett kutatási munkálatok sikeres eredményhez nem vezettek. E kiterjedésnek körülbelül közepétáján és a Balánhavas déli lejtőjén létezik a balánibánya, mely már régtől fogva haszonvehető ércet szolgáltatott az értelepekből. A 4 egykőzős, meddő kőzegek által elválasztott érteletről álló értelep termérsége 10—20 öl között ingadozik, amint a telérek hullámszerű kanyarulatai egymáshoz közelebb vagy távolabb esnek.

E főtelepet fekéjében több ércöv kíséri, melyek hellyel-közzel bányászatra érdemes ércet tartanak, azonban nem állandóan.

Mintegy 200 bányással évenként átlag 28—30 000 mázsa (15 680—16 800 százkilós) rézércet hoztak napfényre, Noha ilyenformán a vállalatnak a kiskapacitású kohókat évekig ellátni képes „érchegy-készlete” halmozódott fel, a kitermelést állandó jelleggel végezték, legfeljebb annyi megszorítással, hogy nem minden tárnában fejtették egyidejűleg az ércet. Az olvasztáshoz szükséges faszenet az 1807. évi Kötleveiben foglaltak szerint szerfelett olcsón szerezték be. 1837-ben újabb eredmény jött létre a bánya és Csíkszentdomokos lakói között a faszénellátásra vonatkozóan, valamelyest javított árban, s így biztosították az évi 4000 öl fenyőfa kitermelését, szeszesítését és fuvarozását.

Kohászati felszerelése egy magas és két kisebb kemencéből, valamint egy tisztáló hödből állott. Az olvasztókemencék „elég célirányosan” épültek, s a fűvőzelet Debreczeni-féle csigafúvókából kapták, bár szerkezetük — kortársi vélemény szerint — a zalatnaiakétól „jóságra nézve” távol állott. A kohászati technológiai folyamata megegyezett a hírneves svédországi falunival, noha a nyersolvasztásra kerülő ércvegyületet nem pörkölték meg. Erre csak a nyersolvasztás után került sor, amit a feketerez-készítés s végül a feketerez tisztálása követett. A tisztázás további, elsődleges, ún. laprézzé való feldolgozása a négy verővel felszerelt, vízikerekekkel működtetett hámorban történt, ahol nagyobb és kisebb formájú mélyített rezet, rézlemezt és fedélrezt is hámoroltak.

A Zakariás család jól sáfárkodott bányabirtokával. Ez csakhamar olyan erőre kapott, hogy a Lukáts bányarészt megválthatta, s bizonyos egyezségnél fogva a két Zakariás testvér közül is Antal vette át a vállalat 128 kuxból összetevődő részvényeit, a bányakincstárt megillető 8 és a csíkszentdomokosi templomhoz tartozó 2 kux leszámításával.

Balánbánya átvételekor, 1825-ben mintegy 128 000 p. forinttal volt terhelve, 1840-ben viszont összértéke 500 000 p. forint volt. Évenkénti átlagos tiszta jövedelme 10 000 p. forintnyi volt. Ebből adódott, hogy 1825-től az 1840-es évek derekáig 136 579 p. forint tiszta hasznót realizált 9604,5 mázsa réz termeléséből, amellelt, hogy tetemes összeget fordított Zakariás Antal a kezelési épületekre és a bányatiszti lakásokra. A kinyert tisztáztermelés 1826-ban 201 mázsával indult, s 1848-ban jutott el csúcspontjára, 908 mázsával. A vállalat tevékenységének első 12 évében összesen 4978,2 mázsa rezet termelt, ami 414,8 mázsás évi átlagnak felel meg. Az 1838 és 1849 közötti, ugyancsak 12 évet felölelő időszakban elért össztermelése viszont 8592,6 mázsa volt, 72,6%-kal több, mint 1826 és 1837 között, amiből 716 mázsa évi átlagos termelési mennyiség adódott. Tulajdonképpen ebben az időszakban bontakozott ki, az előző évek előkészítő és feltáró munkálataira támaszkodva, Balánbánya nagyüzemi termelése.

Az 1840-es évektől megkezdődött a rézgalic tartalmú bányavíz cementációs felhasználása is. Ezzel az eljárással évenként mintegy 670 mázsa rezet sikerült kinyerni. A réz nagy részét a frauendorfi sárgarézgyárnak adták el, némi részét Havasalföldre és Moldvába vitték, a többi pedig itthon kelt el. A balánbányai réznek a

kül- és a belföldi piacon elismert rangja volt, amit ritka tisztaságával vivott ki. Balánbányának mint „a rézbányákhoz tartozó hivataloskodók és munkások házaiból” álló új településnek a kialakulását 1818-tól számíthatjuk. Népeisége 1825-ben csak 13 családból állott, 1846-ban viszont már 169 családból. Ezek együttesen 795 főt számláltak, szemben az 1840. évi 515 lakossal. Minden családnak különálló háza volt, 1846-ban tehát összesen 169. Helyszíni beszámoló szerint „a házak kis várost mutatnak; közöttök a bányatulajdonos háza kitetsző”. Az állandósuló munkástörzsgárda létrehozása nem kevés gondot okozott a vállalati vezetésnek, a betelepülők kedvezményképpen mentesítve voltak a telek- és házadó vezetése alól.

Mint hogy a Balánbányán megtelepülők a Székelyföld, sőt Erdély különböző tájairól származtak, a közösségi élet eltérő hagyományai, szokásai miatt a település közigazgatási megoldása — az adott körülményeknek megfelelő, ahhoz alkalmazkodni tudó s azt alakító, közösséggé kovácsoló szokásvilág meghonosítása érdekében — ugyancsak gondkál-bajjal járó feladat volt. A telep lakosai közül választott atyamester és esküdtek alkották a helybeli előljáróságot, mely nemcsak közigazgatási kérdések megoldásában volt illetékes, hanem kisebb jelentőségű egyenetlenségekben s fegyelmi kihágásokban bírósági hatásköre is volt. S hogy a helybeli előljáróság mennyire a helyzet magaslátán állott, idézzük meg a kortársi értékelést: „Látni, tapasztalni kell, ki arról meg akar győződni — mily különös tapintatuk van a székely közembereknek közügyeik igazításában, melyet néhol, műveltebb osztályokban sem találhatni fel nagyobb képzettségben.”

A telep lakossága a bánya- és kohóművelés igényelte néhány kézműves kivételével kizárólag bányászattól élt. A férfiak és a 15 éven felüli fiúgyermek a bányában, a kohóknál és a hámorban dolgoztak, az asszonyok és a kisebb gyermekek pedig a külső munkáknál: az ércválogatásban, ércetörésben s egyéb kisebb helyeken. A bányamunkán kívül a házi teendők mellett az asszonyokra várt a veteményeskert művelése és a fejőstehenek gondozása is.

„Keresetök a bányászattól, mely kitétel alatt a kohászatot is minden a bányászathoz tartozó munka nemekkel együtt értjük — olvasható a már idézett forrásban —, nem megvetendő; s a nép egy részén némi jóllét nyomai csakugyan láthatók is, mennyibe azok alárendelt helyzetű bérmunkások közt feltanálhatók.”

A javadalmazásnak két formája volt: napszámber vagy értékber. Egy 10 órás napszámot (egy órai pihenővel) 28 pengő krajcárban fizettek. Egy mázsa rézérc kitermelési bérezése átlagosan számolva 50—55 pengő krajcár volt a fejtési munka nehézségi fokának s a kitermelt érc fémtartalmának figyelembevételével. Az érték szerinti bérezést úgy szabályozták, hogy egy bányász havonta — „kellő szorgalommal dolgozva” — megkeressen 10 pengő forintot. „A bányászati körüli mellékes keresetre” is lehetőség nyílt a szabad idő egy részének a feláldozásával.

A munkások élelmiszerellátásáról a vállalat gondoskodott saját élestarából, mézszárakból és kocsmáiból. Ebben a vonatkozásban nem a cikkeik drágasága okozott problémákat, hanem a vásárlási hitel előlegezése, melynek összegét a havonkénti bérfizetések alkalmával vonták le. A hitel — „csábító ingere” folytán — sokaknál túlköltekezéshez vezetett, adósság rakódott adósságra, s ez gyakorta szült a bányászcsaládokban „elcsüggedést, sorsuk s állapotuk elleni zúgolódást”.

Balánbányának volt egy orvosa, akit részben a vállalat, részben a legénységi társpénztár fizetett. A gyógyszerész a bányavállalat költségén működött. Az elemi iskolának, amelyet szintén a vállalat tartott fenn, 40-45 tanulója volt. A gyermekek beiskolázása azonban távolról sem oldódott meg. Ennek ismeretében írta Kővári László: „A bányatulajdonos [...] a gyermekeket is nappér mellett dolgozni szoktatja. De nem szabad felednie, hogy e gyermekek minden oktatás nélkül munka mellett is csak terhívő nőnek a tulajdonosnak, s átkává a hazának. Tegye keblére kezét, s eszibe jut, mikép a honéból gazdagult s e gyermekek is a honéi. Állítson egy iskolát számokra, melyben napjában rendes munkájuk mellett, bár két órát tanulhassanak.”

A vállalat tevékenysége érezte kedvező gazdasági hatását a szomszédos Csíkszentdomokoson is a szénégetésért és fuvarozásokért évenként kifizetett nagy összegek révén, ami meg is látszott „a falunak naponkénti gyarapodása és jobb-létének sikeres előrehaladása” terén.

Akárcsak a székelyföldi vasércbányászati és kohászati vállalatok, Bodvaj, Füle, Szentkeresztbánya, ugyanúgy Balánbánya is kivette részét az 1848—1849. évi Habsburg-ellenes önvédelmi harc támogatásából azzal, hogy bekapcsolódott a hadipar létrehozásáért megvívandó küzdelembe. Erre Bem tábornok győztes erdélyi hadjáratát követően került sor, a nagyobb arányú ágyúöntés révén. „Valóban — írja Bözödi György —, a székely ágyúöntőknek egész működésük alatt csupán csak részben nem volt hiányuk, ezzel a szentdomokosi [baláni] bánya ellátta őket.” A bányatulajdonos Zakariás Antal és művezetője, Bodor Ferenc a kézdívasárhelyi

ágyúöntő üzem folyamatos nyersanyagellátása érdekében tárgyalta a székelyföldi katonai parancsnokkal, Gál Sándor ezredessel; tárgyalásaik eredményeképpen 1849. január 26-án 12 szekérral Balánbányáról Kézdivásárhelyre szállították a megrendelt 89 bécsi mázsa és 64 font (összesen mintegy 82 százkilós mázsa) rezet, amelynek következtében Gál ezredes „az ágyúöntés sikerét” jelenthette felettesének. Mi több, a szállítási nehézségek elhárítása, nemkülönben a réz helyben történő feldolgozásból adódó előnyök hasznosítása végett Gál ezredes kezdeményezésére Balánbányán hozzáálltak az ágyúöntő és löporgyár felállításához. Megvalósítására a vállalat 14 nap leforgása alatt vállalkozott. „Egyébaránt én rendelkeztem — jelenti Gál Sándor —, hogy Csík szék vidékében, mely a legbátorságosb hely, a szentdomokosi rézbányán egy-két hét alatt ágyúöntő és löporgyár állíttassék fel; mire pénz is előlegeztem — és még akkép fogok rendelkezni, hogy ezen gyárak lehető tökéletesek legyenek —, hogy több száz álgúyk és több száz mázsa löpor készülhessen.” A balánbányai gyárat a kézdívasárhelyinél sokkalta nagyobbak: 12—13, sőt 24 fontos álgúyk gyártására tervezték, löporból pedig napjában 5-6, sőt 10 mázsát is szándékoztak előállítani. Végül is a gyár felszerelésére nem került sor, de a réz szállítása Kézdivásárhelyre folyamatos maradt. 1849. június 7-én például 500 font vöröszet kap Gábor Aron Balánbányától új salétromfőző üstök öntésére.

A szabadságharc leverése után büntetésként 1849. december 9-től az osztrák bányakincstár vette át Balánbánya vezetését, de 1851 júniusában visszaadta tulajdonosának.

Az 1850-es években hat tárnában fejtették a teléreket. Többségüket viszonylag gazdag réztartalom jellemezte. A bécsi földtani intézet 1858. évi elemzése szerint az Antal-tárból átlagosan 14,5—15,9%, a József-tárból 6,3%, a Ferdinánd-tárból 10,5%, a Wetter-tárból pedig 8,9% réztartalmú érc került ki. Az 1850—1858 közötti évi átlagos tisztaréztartalom 688,5 mázsa volt. Ilyenformán továbbra is virágzott a bánya. Paradox módon éppen ez okozta a Zakariás család tulajdonosi bukását: Balánbánya kényszereladását a Brassói Bánya- és Kohómű Rt.-nak.

4. Az idegen tőkének ez az erdélyi szén- és vasércbányászatra, valamint kohászatra kiterjeszkedő nagyvállalata részben zsarolás útján, részben az abszolútista rendszer hatósági segédletével jutott Balánbánya birtokába. Erdekülődését a vállalat jövedelmezősége keltette fel. Miután a Zakariás testvérek a bánya eladásától eleve elzárkóztak, a Brassói Rt. részvényesei kényszerítéshez folyamodtak. A Zakariások bányahatárain kívül újabb bányát nyitottak. Noha ez a vállalkozás kezdetől fogva kudarcra volt ítélve a telérek elenyésző fém tartalma miatt, látszólag nagyméretű munkálatokba kezdtek nemcsak más vidékekről hozott bányászokkal, hanem a balánbányai munkások java részének az átcsalogatásával is, „rendkívüli nagy munkabér ígéréttel”. Végül is munkáskéz hiányában Zakariások kénytelenek voltak a termelést beszüntetni s Balánbányát 375 000 forintért az 1858. június 13-án kelt szerződésben a Brassói Bánya- és Kohómű Rt.-nak átengedni.

Balánbányán 1860 és 1867 között érte el a réztermelés a legmagasabb szintet — 1226—1776 mázsa —, eléggé folyamatos és felfelé ívelő fejlődésvonalat követve.

Összege 37,1%-a egész Erdély és a Bánság együttes réztermelésének, s vállalati sorrendben a részesedés nagyságát tekintve az első helyet foglalta el.

A műszaki berendezés a megnövekedett ércmennyiség feldolgozására elégtelennek bizonyult, s ezért nagyarányú rekonstrukciót határoztak el. Az ércelőkészítést gépesítették. Egy 45 nyilas zúzóberendezést építettek eredetileg 18, majd 1868-tól 22 lökszérrel, valamint 5 zúcskológéppel felszerelve, a szegényércek foncsorozása végett. Az 1860-as évek elején sor került egy hengerzúzó felépítésére is. Az olvasztókemencék számát 5-re emelték, s gőzerőre átállított fúvóberendezéssel látták el. Ezekben a dúsabb rézérceket dolgozták fel. A szegényebbek hasznosítására szulfatizáló pörköltést követő rézkilúgással próbálkoztak. A pörköléshez 2 „vöröszítő kazánt” szereltek fel. A réztisztítás továbbra is egy kemencével történt, míg a végtermék, a tisztaságáról hírneves rózsaréz kovácsolását egy négykalapácsos hámorban végezték. Így érthető, miként sikerült 207,4%-kal túlhaladni 1859 és 1867 között a megelőző, ugyancsak kilencéves Zakariás-időszak évi átlagos termelési szintjét, vagyis azt 1428,3 mázsára növelni.

Az érckitermelés mindössze három: a Ferdinánd-, a Ferenc- és a János- (vagy Vápa-) aknára korlátozódott, mivel ezek ereinek lefejtése bizonyult a legkifizetődőbbnek a pillanatnyi haszonszerzés szempontjából. Nem törődve Balánbánya jövőjével, csak a kitermelést erőltették, anélkül hogy újabb kutatásokat, feltárásokat végeztek volna, előkészítve a további gazdaság fejteseket. Más szóval „rablógazdálkodást űztek, melynek következményei nem sokáig vártak magukra”.

1868 és 1871 között az évi átlagos réztermelés már csak 727,5 mázsa volt, szemben az 1864 és 1867 közötti évek 1630,2 mázsás átlagával, ami 55,4%-os esőkkenésnek felel meg. A fentiek ismeretében nem minősülnek eltűzött kortársi ítéletnek az

alábbi sorok: „Midőn egy bányatársulatot az a szerencsétlenség éri, hogy a nyereség-vágy ámitása, a szédítés a főcél, melynek szolgálnia kell, s ennélfogva nincs meg az alap, melyre állandót lehessen építeni; ha nem számítanak gondosan, hogy a befektetés és termelhetőség közt meglegyen a kellő arány; ha a tudatlanság viszi a kormányt [értsd a vállalatvezetést], a gyakorlatban minden ésszerű működést nehezít, az elméletben minden tudományos törekvést elfojt; az ily eljárásnak szomorú következményei nem maradhatnak el. — A balánbányai réztársulatnál mind ezen bajok meglévén, működésének már elején kezdte magában rejtegetni a bukás halálos csíráját, mely kifejlődvén, vesztére is jött.

Már pedig a balánbányai rézbánya mérsékelt igényeket szépen kielégíthet, csakhogy a természet szabta határokon túl menni sem akarotnak, sem vágnak, se küzdelemnek nem sikerül.”

A bányatársulat ha későn is, de megpróbált szorult helyzetéből szabadulni. Hozzálatott a későbbi déli aknaterület elnevezésű rész feltáráshoz a Károly és Antal nevű „tárna-sugarakkal”, de rendszeres kitermeléséhez, „a bányászás nagyon megszorítva lévén”, alig foghatott hozzá. Műszaki igazgatójának, Herbachnek a kezdeményezésére megkísérelték a baláni viszonyoknak megfelelőbb rézkilúgzási technológia bevezetését, a Smölnitzben és Abordoban bevált ún. rövid pörkölés és kilúgzási módszer alapján, s noha az e téren a zalatnai fémkohónál dolgozó kiváló szakember, Hauch Antal közreműködésével megejtett műszaki próbák eredménye kielégítő volt, a kísérletek befejezéséhez és a szükséges berendezések kivitelezéséhez nélkülözhetetlen tőke, „a vállalat életképességében való akkori csekély bizalom mellett” nem volt beszerezhető, s ezért ez a próbálkozás is dugába dőlt.

„A bányauzlet itten azért sokat szenved, hogy üzleti tőkéje nincsen és ezen bányavállalatra igen súlyos terhek fekszenek” — jelentette 1869 márciusában a zalatnai bányakapitányságnak Balánbánya kezelősege.

A dolgok ilyenén alakulásának jobb megértéséhez tudnunk kell, hogy Balánbánya megvásárlói 586 200 forintnyi összeggel terhelték meg magukat a vállalat átvételkor. Már magát a vételár összegét, 370 000 forintot, kölcsönökből hozták össze. A felvett vételár törlesztési részleteinek, nemkülönben kamatainak fedezése végett a termelés fokozása és a szélesebb körű felvevőpiac kialakítása parancsoló szükségességként jelentkezett, ami összesen 192 000 forintnyi tőkét emésztett fel. Végül a bányakincstár is 24 000 forint kifizetésére kötelezte a vállalkozókat, a maga 8 szabad bányarészéért. Így állott össze a több mint félmillió adósság, s kifizetésének sürgető kényszerétől meghatározottan folytatott — csak az azonnali eredményekre építő — káros gazdálkodási rendszer, amit a vállalkozók profitésége csak tovább bonyolított.

Mint objektív körülmény játszott közre, hogy éppen amikor a szegényebb fémtartalmú ércek fejtésére került sor, ami a termelési költségek növekedését vonta maga után, megkezdődött a réz árának esikkenése, aminek legfőbb előidézője a chilei réz európai térhódítása volt.

„Utókorban a rézárak annyira alászállottak — panasolta a bányakapitányságnak a vállalatvezetőség —, hogy e miatt ezen rézbányának jövedelmezése igen is megcsökkent, úgy hogy rajta fekvő terheit alig győzheti.” Ennek viszont azonnali kárát elsősorban a munkások szenvedték meg a rendszertelenné vált és „hosszú ideig hátramaradó” bérezések miatt. 1869-ben például egész éven át nem fizették ki a munkabérekét, amiből a bányászok és a vállalatvezetőség közötti költséges perlekedésekkel kísért nézeteltérések kezdődtek, tömeges zavargások támadtak, s „a munkások jobb részének elvándorlása” indult meg, tovább bonyolította a vállalat kritikus helyzetét. Az 1870-re vonatkozó jelentés szerint a pénz és a termelési anyagok hiánya mellett az okozta a termelés 5 hónapig tartó leállítását és a társulat kezelésében a legalacsonyabb termelési szintet, hogy „a munkásoknak legnagyobb része a nyomort tovább nem tűrve, más bányászokra elköltözött”. 1868-ban még 339 munkása volt Balánbányának. 1869-ben 207, vagyis 38,9%-kal kevesebb, 1870-ben 141, azaz 58,5%-kal kevesebb, 1871-ben pedig valamelyest javuló tendenciaként 170, de akkor is csak 50,1%-a az 1868. évi munkáslétszámnak.

Miután a bányatársulat nem akart több tőkepótlék-befizetést, s ki volt téve hitelezői — köztük Zakariás Antal örökösei — zaklatásainak is, akik pert indítottak ellene, úgy határozott, hogy Balánbányát „kisorsolás útján” értékesíti. Azonban ez a kísérlet is meghiúsult, s végül már nem volt tovább elodáozható dombra kerülése, „miután a munkások és jutalékosok a bányára betáblázott nagy követeléseikkel nem várakozhattak”. A bányabíróságilag elrendelt árverezésre 1871. október 23-án került sor. Nendtwich Pál és Kádbebő P. I. nagyszabeni vállalkozók vették meg Balánbányát — mint a legtöbbet ígérők — 222 000 forinton.

Vajda Lajos